

CITOVÉ VZTAHY V RODINĚ A JEJICH VLIV NA ZPŮSOB NAPLŇOVÁNÍ VOLNÉHO ČASU U ADOLESCENTŮ

Monika Žumárová

Abstrakt: Příspěvek je zaměřen na oblast sledování možných souvislostí mezi způsoby naplňování volného času a kvalitou vztahů u studentů v období pozdní adolescence a rodiči nebo vrstevníky. Zároveň se zabývá sledováním možných souvislostí mezi způsoby naplňování volného času a projevy rizikového chování u těchto studentů. V rámci empirického šetření byl jako výzkumný nástroj použit Dotazník citové vazby k rodičům a vrstevníkům, Dotazník volnočasových aktivit „Co dělám mimo školu“ a Dotazník rizikového chování.

Klíčová slova: volný čas, adolescence, vztahy s rodiči, vztahy s vrstevníky

THE INFLUENCE OF EMOTIONAL RELATIONSHIPS IN FAMILY ON THE WAY OF SPENDING LEISURE TIME IN ADOLESCENCE

Abstract: The paper focuses on the possible relations between leisure time activities and the quality of relationships with parents and peers of secondary school students during the period of late adolescence. It also deals with the relations between leisure time activities and some manifestations of risk behaviour in this period. In the empirical part we used the following methods: Inventory of Parent and Peer Attachment, Inventory of Leisure-time Activities “What do I do after school”, and Inventory of Risk Behaviour.

Key words: leisure time, adolescence, relationships with parents, relationships with peers

Vztahy v rodině a jejich souvislosti s příznivým vývojem dětí a oblastí volného času je od pohledu na podmínky, které se na utváření osobnosti člověka již od dětství spolupodílejí, neoddělitelná. Vzhledem k souvislostem kvalitního trávení volného času a zdravého životního stylu je i tato oblast důležitá pro zdravý a bezproblémový vývoj osobnosti mladého člověka. České i zahraniční výzkumné studie zabývající se emočními vztahy mezi dětmi

a jejich rodiči opakovaně již řadu let prokazují, že se tyto vztahy zásadním způsobem podílejí na formování osobnosti dítěte a jeho postoji ke světu. Formativní vlivy těchto vztahů hrají důležitou roli v životě i dospělého člověka (např. Kenny, Griffiths, Grossman, 2005, s. 649; Laible, Carlo, Roesch, 2004, s. 709; McCormick, Kennedy, 1994, s. 1; O'Koon, 1997, s. 471). Oblast volného času je součástí života každého jednotlivce a způsob jeho naplňování souvisí s celým komplexem vnitřních i vnějších podmínek, z nichž nelze blízké interpersonální vztahy vyjimat.

Cílem šetření bylo věnovat se souvislostem citových vztahů v rodině se způsoby naplňování volného času v pozdní adolescenci. Zaměření na vývojové období pozdní adolescence je zajímavé proto, že se jedná o období, kdy se dospívající stávají právně dospělými, v jejich životech stále více narůstá podíl mimo-rodinných aktivit i vztahů a dochází k postupnému završení procesu úplného osamostatňování a oddělování od primární rodiny (Macek, 2003, s. 36, 48; Marques, 2005, s. 14; Vágnerová, 2005, s. 324–326). Nedílnou součástí šetření bylo i zkoumání souvislosti mezi způsoby naplňování volného času v pozdní adolescenci s projevy rizikového chování, protože právě období adolescence je pro vznik rizikového chování považováno za kritické (Macek, 2003, s. 77). Souvislosti mezi kvalitními způsoby naplňování volného času a prevencí rizikového chování mezi dospívajícími jsou navíc v odborných monografiích na toto téma často zmiňovány (Feldman, Matjasko, 2005, s. 182 až 193; Kraus, Poláčková et al., 2001, s. 130–131; Widmer, Ellis, Trunnell, 1996, s. 398 a další).

Jaký je tedy vliv působení citových vztahů v rodině na čas adolescentů trávený mimo ni? Souvisí kvalita vztahů s rodiči se způsoby naplňování volného času i v období pozdní adolescence? A souvisí se způsoby naplňování volného času v pozdní adolescenci také kvalita vztahů dospívajících s jejich vrstevníky? To jsou základní otázky pro toto šetření. Významný je dlouhodobý vliv všech důležitých okolností osobnostního vývoje i převážně kontinuální vývoj vztahů mezi rodiči a dětmi během celého dětství i dospívání. Pocity, prožívání i chování v jakémkoliv životním období mohou mít souvislosti nejen s konkrétními okolnostmi v přítomném čase, ale i s množstvím prožitků, okolností a vztahů v uplynulých životních obdobích. Pohled na souvislosti mezi způsoby naplňování volného času a citovými vztahy s rodiči a vrstevníky a projevy rizikového chování v pozdní adolescenci může být přínosný a užitečný nejen pro výchovné poradce, psychology či pedagogy a sociální pracovníky pracující s touto věkovou skupinou, ale i pro rodiče dospívajících dětí či pro samotné dospívající, kteří tak mohou lépe porozumět svým pocitům a prožívání.

1 Metodologie výzkumného šetření

1.1 Stanovení cílů šetření

Ačkoli formování způsobů naplňování volného času závisí i v pozdní adolescenci na celém komplexu podmínek (Roterrová, Čáp, 1976, s. 134), významný vliv má jako primární socializační skupina především rodina a kvalita vztahů mezi rodiči a dětmi. Vedle objektivních podmínek života je způsob výchovy v rodině určující i v této oblasti. Kladný postoj rodičů k dítěti pozitivně souvisí i s volbou volnočasových aktivit dospívajících (Gillernová, 2009, s. 343–344; Hofbauer, 2004, s. 56–63; Pávková et al., 2002, s. 30).

Výzkumná otázka č. 1: Jaké jsou souvislosti mezi kvalitou vztahů s rodiči, aktivními způsoby naplňování volného času, zájmovými činnostmi a celkovým rozsahem volnočasových činností u studentů v pozdní adolescenci?

- *Hypotéza 1a:* Studenti s kvalitnějšími vztahy s rodiči tráví volný čas více aktivně než studenti s méně kvalitními vztahy s rodiči.
- *Hypotéza 1b:* Studenti s kvalitnějšími vztahy s rodiči mají více zájmů než studenti s méně kvalitními vztahy s rodiči.
- *Hypotéza 1c:* Studenti s kvalitnějšími vztahy s rodiči mají celkově větší rozsah volnočasových činností než studenti s méně kvalitními vztahy s rodiči.

Vliv a význam vztahů s vrstevníky souvisí s kvalitou vztahu mezi adolescenty a jejich rodiči (Macek, 2003, s. 56–57) a adolescenti s nejistým typem vazbového chování mají více problémů ve svém psychickém fungování, tedy i ve vztazích s vrstevníky (Allen, Land, 1996, s. 325). Tak jako mají vztahy s rodiči souvislost se způsoby naplňování volného času, mají ji i vztahy s vrstevníky. Jednoznačně nejlepší úroveň přizpůsobení dosahují adolescenti, kteří mají dobré a kvalitní vztahy jak s rodiči, tak s přáteli (Laible, Carlo, Roesch, 2004, s. 712). Dospívající, kteří těží z dobrých vztahů s rodiči, navíc snáze navazují vztahy a důvěrné kontakty a jsou mezi vrstevníky obvykle i oblíbenější (Širůček, Širůčková, 2006, s. 42–45), což u nich může vést k preferenci sociálních aktivit (de Bruyn, Cillessen, 2008, s. 442). Předpokladem je, že adolescenti, kteří mají kvalitnější vztahy s vrstevníky, tráví volný čas aktivněji, preferují účast v sociálně orientovaných aktivitách a mají celkově větší rozsah volnočasových aktivit.

Výzkumná otázka č. 2: Jaké jsou souvislosti mezi kvalitou vztahů s vrstevníky, aktivními způsoby trávení volného času, preferencí sociálních volnočasových aktivit a celkovým rozsahem volnočasových aktivit u studentů v pozdní adolescenci?

- *Hypotéza 2a:* Studenti s kvalitnějšími vztahy s vrstevníky tráví volný čas více aktivně než studenti s méně kvalitními vztahy s vrstevníky.
- *Hypotéza 2b:* Studenti s kvalitnějšími vztahy s vrstevníky ve volném čase více preferují sociálně orientované aktivity než studenti s méně kvalitními vztahy s vrstevníky.
- *Hypotéza 2c:* Studenti s kvalitnějšími vztahy s vrstevníky mají celkově větší rozsah volnočasových činností než studenti s méně kvalitními vztahy s vrstevníky.

Na základě zjištění některých studií účast na volnočasových aktivitách má pozitivní vliv na rozvoj sebenaplnění, rozvoj pozitivních osobnostních vlastností a přispívá i k duševnímu zdraví (Passmore, French, 2001, s. 68; Žumárová, 2006, s. 22). Dále jsou volnočasové aktivity důležitou součástí prevence rizikového chování během adolescence (Kraus, Poláčková, et al., 2001, s. 130–131; Sak, 2000, s. 204; Widmer, Ellis, Trunnell, 1996, s. 398). Předpokladem tedy je, že se u adolescentů s vyšším podílem zájmů a aktivních volnočasových činností méně vyskytují projevy rizikového chování.

Vzhledem k výsledkům některých dalších studií, které ale prokázaly i negativní souvislosti vyšší sociální opory vrstevníků či vlivu vrstevnické konformity na chování dospívajících, lze usuzovat, že mohou být nalezeny i souvislosti mezi preferencí sociálně zaměřených volnočasových aktivit a užíváním návykových látek, které je zároveň nejčastějším typem rizikového chování dospívajících (Šafářová, 2002, s. 202–203).

Výzkumná otázka č. 3: Jaké jsou souvislosti mezi projevy rizikového chování, aktivními způsoby trávení volného času, rozsahem zájmů či preferencí sociálně zaměřených volnočasových aktivit u studentů v pozdní adolescenci?

- *Hypotéza 3a:* U studentů, kteří volný čas tráví spíše aktivními činnostmi, se projevuje méně rizikové chování než u studentů, kteří volný čas tráví spíše receptivními či pasivními činnostmi.
- *Hypotéza 3b:* U studentů, kteří mají ve volném čase více zájmových činností, se projevuje méně rizikové chování než u studentů, kteří mají ve volném čase méně zájmových činností.
- *Hypotéza 3c:* U studentů, kteří ve volném čase preferují sociálně zaměřené aktivity, dochází častěji k užívání návykových látek než u studentů, kteří ve volném čase sociálně zaměřené aktivity nepreferují.

1.2 Použité metody

Měřicím nástrojem pro posouzení vnímané kvality vztahů s rodiči a vrstevníky byl ve výzkumu *Dotazník citové vazby k rodičům a vrstevníkům* (The

Inventory of Parent and Peer Attachment, IPPA) autorů Armsdena a Greenbergera (1987, s. 432), vytvořený k měření kvality těchto vztahů v pozdní adolescenci. IPPA měří tři široké dimenze vztahů s rodiči a vrstevníky, které jsou vztaženy k jistému či nejistému typu citové vazby. Jsou to dimenze důvěra, komunikace a odcizení. Vysoké skóre v dimenzích důvěra a komunikace a nízké v dimenzi odcizení odpovídá jistému typu citové vazby a naopak. Vzhledem k rozdílům, které dosahují dívky a chlapci ve skórech pro vztah s vrstevníky, doporučují autoři analyzovat data získaná pro tento vztah zvlášť pro každé pohlaví.

V původním znění obsahoval dotazník 28 položek pro rodiče a 25 pro vrstevníky (Armsden, Greenberg, 1987, s. 438–453). Pro použití v českém prostředí (dotazník byl použit ve studii ELSPAC a ve studentských projektech na FSS MU Brno) byla část dotazníku určená pro oba rodiče dohromady rozdělena na samostatné části pro matku a otce a počet položek byl snížen o tři. Dotazník se tedy skládal ze tří částí, kde každá měla 25 položek. Na jednotlivé otázky odpovídali respondenti na pětibodové škále vždy nebo téměř vždy (5), často (4), někdy (3), zřídka (2) a nikdy nebo téměř nikdy (1). Aby vyšší skóre v jednotlivých položkách odpovídalo vyšší míře zkoumané vztahové dimenze, bylo potřebné některé položky rekódovat. Jednotlivé položky z dotazníku byly přiřazeny pod jednotlivé dimenze:

- dimenze důvěra – matka i otec;
- dimenze komunikace – matka i otec;
- dimenze odcizení – matka i otec;
- dimenze důvěra – kamarádi;
- dimenze komunikace – kamarádi;
- dimenze odcizení – kamarádi.

Pro zjištění způsobů naplňování volného času byl zvolen dotazník *Co dělám mimo školu*, který je už řadu let využíván k výzkumům mezi dospívající mládeží na Katedře psychologie Univerzity Karlovy v Praze. Dotazník je nestandardizovaný a sleduje především obsah a druhy volnočasových činností i jejich intenzitu, extenzitu a formu (Gillernová, 2009, s. 339).

Ve výzkumu byly zpracovány údaje o obsahu a druzích volnočasových aktivit a jejich intenzitě a byly vytvořeny tyto skupiny volnočasových činností: aktivní činnosti, receptivní činnosti, pasivní činnosti, zájmové činnosti, sociálně orientované činnosti a rozsah činností. Aktivní (produktivní) činnosti jsou takové, při nichž jedinec sám vyvíjí činnost a produkuje nějaké hodnoty. Receptivní činnosti jsou ty, při jejichž realizaci se aktivita jedince omezuje pouze na vnímání předmětu zájmu, nemusí se však jednat o čistě pasivní

činnosti, oba typy činností se mohou doplňovat a prolínat (Pávková et al., 2002, s. 93). Skupiny aktivních, receptivních, sociálních a zájmových činností byly vytvořeny na základě původního dělení podle metodiky k použitému dotazníku (Gillernová, 2009, s. 341), do skupiny sociálních činností byla doplněna položka „navštěvovat diskotéky, taneční zábavy“.

Kategorie pasivní činnosti a celkový rozsah činností byly vytvořeny zvlášť pro tuto studii na základě posouzení obsahu činností. Do kategorie pasivní činnosti byly zařazeny činnosti, které nevyžadují žádnou velkou osobní aktivitu vynaloženou pro jejich uskutečnění, a kategorie rozsah činností je tvořena všemi volnočasovými činnostmi s výjimkou „jen tak odpočívat“ a „nudit se“. Respondenti označovali výskyt jednotlivých činností ve svém volném čase možnostmi hodně (3), trochu (2) a vůbec ne (1).

Pro posouzení výskytu rizikového chování u sedmnáctiletých adolescentů byl použit *Dotazník rizikového chování* vytvořený Širůčkem a Širůčkovou (2008, s. 17), který byl stejně jako dotazník IPPA používán v rámci studie ELSPAC. Obsahoval 29 položek týkajících se individuálních forem rizikového chování rozřazených do šesti faktorů. Jsou to problémové chování ve vztahu ke škole, zneužívání návykových látek, agresivní chování, delikventní chování, vyhýbavé chování ve vztahu k rodičům a problémové chování ve vztahu k rodičům. Respondenti odpovídali na jednotlivé položky na pětibodové škále, kde vyšší skóre vyjadřovalo častější výskyt konkrétní formy rizikového chování.

1.3 Způsob zpracování dat

Data byla zpracována prostřednictvím programu PASW Statistics 18. Před jejich analýzou byly nejprve rekódovány položky, u kterých to bylo třeba proto, aby vyšší hodnota skóre odpovídala vyšší hodnotě zkoumané vlastnosti. U všech proměnných byla také po zadání do matice provedena kontrola dat a chybějící nalezená data byla podle údajů v dotaznících doplněna. Jednotlivé dimenze či faktory tvořil aritmetický průměr hodnot všech položek, které do dané dimenze či faktoru patří. Individuální skóre je tak aritmetickým průměrem dosažených skóre v odpovědích na všechny položky, které do uvedené škály patří. Zařazení jednotlivých položek pod konkrétní dimenze či faktory je taktéž uvedeno výše u popisu jednotlivých metod.

U dimenzí vztahů s rodiči a vrstevníky a u faktorů rizikového chování byla zjištěna jejich vnitřní reliabilita výpočtem Cronbachova alfa a normalita jejich rozložení pomocí testu normality Kolmogorov-Smirnov. Normalita byla navíc posuzována podle Q-Q grafů pro jednotlivé škály a podle hodnot

škikosti a špičatosti. Poté byly pro všechny dimenze, faktory i posuzované skupiny volnočasových činností provedeny popisné statistiky.

Souvislosti mezi způsoby naplňování volného času a kvalitou vztahů s rodiči a vrstevníky i mezi způsoby naplňování volného času a projevy rizikového chování byly zjišťovány prostřednictvím dvoustranných korelací použitím Pearsonova korelačního koeficientu „r“ nebo Spearmanova „rho“ podle toho, zda se škála vstupující do analýzy spíše blížila, nebo výrazně odchylovala normálnímu rozložení.

1.4 Charakteristika výzkumného souboru

Výzkumným souborem pro korelační studii byli studenti náhodně vybraných gymnázií a středních škol Královéhradeckého a Pardubického kraje, celkem 390 studentů z dvaadvaceti školních tříd. Z původních 390 získaných dotazníků muselo být 16 dotazníků vyřazeno pro celé chybějící části (nejčastěji chyběla celá část o otci). Celkový počet do výzkumu zařazených respondentů je tedy 374, věkový průměr studentů je 17,7 let. Ve vzorku bylo zastoupeno 194 chlapců a 180 dívek, v úplné rodině s oběma rodiči žilo v době provádění šetření 254 respondentů, 72 žilo jen s matkou nebo s otcem, 32 s matkou a nevlastním otcem, 2 s otcem a nevlastní matkou a zbývajících 14 žilo buď samo, nebo s někým jiným než s rodiči.

2 Výsledky a diskuze

K nejoblíbenějším a nejčastěji prováděným činnostem ve volném čase patří u sledovaných studentů bavit se, povídat si a chodit s přáteli do kaváren a restaurací. Druhá nejčastěji se vyskytující činnost byla poslech hudby. Téměř 40 % těchto studentů pravidelně sportuje, chodí do kin, divadel a na výstavy, často se dívá na televizi, tráví volný čas na počítači nebo jen tak odpočívají. Jen o málo víc než třetina studentů čte ve volném čase knihy, pracuje v domácnosti, přivydělává si na brigádách či cestuje a jen asi čtvrtina hraje na hudební nástroj, zpívá nebo hraje divadlo a studuje jazyky či odbornou literaturu. Jenom asi čtvrtina respondentů také navštěvuje diskotéky a taneční zábavy. Ještě méně z nich se ve volném čase věnuje kreslení, fotografování, péči o děti a staré lidi, péči o rostliny či zvířata a technickým zálibám nebo sledování sportovních utkání. Jen asi 9 % studentů ve vzorku se často nudí a nejméně zastoupené jsou ve volném čase těchto studentů šití, pletení a jiné ruční práce.

2.1 Souvislosti mezi kvalitou vztahů s rodiči a způsoby naplňování volného času

Podle klasifikace, kterou navrhl de Vaus (2002, s. 269), je hodnota korelace 0,01–0,09 považována za triviální. Korelace 0,10–0,29 je slabá až střední; 0,30 až 0,49 je střední až podstatná; 0,50–0,69 je podstatná až velmi silná; 0,70 až 0,89 je velmi silná korelace a korelace 0,90–0,99 je korelace téměř 100%. Podle této klasifikace aktivní činnosti slabě pozitivně korelují s dimenzí komunikace s matkou i s otcem a negativně také slabě s dimenzí odcizení od matky.

Hypotéza 1a se potvrdila pro vztah s matkou i otcem charakterizovaný dobrou komunikací mezi nimi a dospívajícími. Aktivní způsob naplňování volného času souvisí s dobrou komunikací s oběma rodiči a s absencí pocitu odcizení od matky. Receptivní a pasivní způsoby naplňování volného času však se vztahy s rodiči nesouvisí. Zájmové činnosti souvisí se všemi dimenzemi vztahu s rodiči kromě dimenze důvěra k matce. *Hypotéza 1b* se také potvrdila. Studenti s kvalitnějšími vztahy s rodiči skutečně mají více zájmů. Také rozsah činností souvisí se všemi dimenzemi citového vztahu s rodiči, opět s výjimkou dimenze důvěra k matce. *Hypotéza 1c* se tedy také potvrdila. Studenti s kvalitnějšími vztahy s rodiči mají celkově větší rozsah volnočasových činností než ostatní studenti.

Výsledky prokázaly, že studenti, kteří vnímají komunikaci s matkou i s otcem jako kvalitní, naplňují svůj volný čas více aktivně, mají více zájmů a ve svém volném čase se celkově věnují více činnostem než studenti, kteří mají v komunikaci s rodiči problémy. Pozitivní a statisticky významná souvislost byla nalezena také mezi prožívanou důvěrou k otci a zájmy dospívajících, což může ukazovat na spojitost s dřívějšími zjištěními Roterrové a Čápa (1976, s. 103–104), kteří zjistili, že obsah zájmových činností mladého člověka souvisí především s obsahem zájmových činností otce. S rozsahem zájmových činností i s celkovým rozsahem aktivit dospívajících ve volném čase negativně souvisí také pocit odcizení od matky i od otce. Souvislosti mezi pozitivními emočními vztahy adolescentů s rodiči a jejich způsoby naplňování volného času jsou tedy celkově ve shodě s výsledky již dříve zmiňovaných výzkumů na toto téma. Studenti s kvalitnějšími vztahy s rodiči mají větší rozsah volnočasových činností a více zájmů než studenti, kteří své vztahy s rodiči vnímají jako méně kvalitní.

Receptivní a pasivní způsoby naplňování volného času podle výsledků s kvalitou vztahů s rodiči nesouvisí. Je to potvrzením všeobecného trendu ve způsobech naplňování volného času v pozdní adolescenci, kterým je celková převaha receptivních a pasivních způsobů trávení volného času nad aktivními (Gillernová, 2009, s. 346; Macek, 2003, s. 24–26; Sak, 2000, s. 142;

Žumárová, 2005, s. 20–22). Tento trend se jednoznačně ukázal jako pravdivý i na základě posouzení pořadí jednotlivých volnočasových činností podle intenzity výskytu ve vzorku studentů, kteří se výzkumu zúčastnili.

2.2 *Souvislosti mezi kvalitou vztahů s vrstevníky a způsoby naplňování volného času*

Hypotéza 2a se potvrdila pouze pro dimenze pocítované důvěry k vrstevníkům a absence odcizení od vrstevníků, a to pouze u chlapců. U dívek nebyla souvislost mezi vztahy s vrstevníky a aktivními způsoby naplňování volného času nalezena. U chlapců však byla nalezena slabá souvislost mezi důvěrou k vrstevníkům a absencí odcizení od nich s receptivními způsoby trávení volného času. U dívek pak také slabá souvislost mezi komunikací s vrstevníky a receptivními a pasivními způsoby naplňování volného času. *Hypotéza 2b* se potvrdila pouze pro dimenzi důvěra k vrstevníkům u chlapců a komunikace s vrstevníky u dívek. Chlapci, kteří prožívají více důvěry ve vztahu k vrstevníkům, a dívky, které mají s vrstevníky kvalitnější komunikaci, tedy více preferují sociálně zaměřené aktivity. Co se týká celkového rozsahu činností, souvislosti byly nalezeny pouze u chlapců. Poměrně podstatně souvisí s celkovým rozsahem volnočasových činností u chlapců důvěra k vrstevníkům a o něco slaběji absence odcizení od vrstevníků. *Hypotéza 2c* se tedy potvrdila pro tyto dvě dimenze vztahu k vrstevníkům u chlapců.

Na základě teoretických zjištění o vzrůstajícím vlivu vztahů s vrstevníky v adolescenci i o jejich souvislostech s citovými vztahy s rodiči (např. Allen, Land, 1996, s. 325; Macek, 2003, s. 56–57) nás zajímalo, zda bude mít kvalita vztahů s vrstevníky souvislost také s aktivními způsoby naplňování volného času, rozsahem zájmů či preferencí sociálně zaměřených volnočasových aktivit. Vzhledem k odlišnému přístupu chlapců a dívek k přátelství byly tyto souvislosti posuzovány zvlášť pro chlapce a zvlášť pro dívky. Prokázalo se, že pro chlapce má význam především vnímání důvěry ve vztahu k vrstevníkům. Ta má pozitivní vztah k aktivním ale i k receptivním způsobům naplňování volného času, k celkovému rozsahu volnočasových činností i k preferenci sociálně zaměřených volnočasových aktivit. Stejný dopad měla pro chlapce i absence prožívaného odcizení od vrstevníků.

U dívek se prokázala souvislost vztahů s vrstevníky pouze u dimenze komunikace, a to v případě receptivních a pasivních způsobů naplňování volného času a preference sociálně zaměřených volnočasových aktivit. Souvislost důvěry k vrstevníkům či odcizení se způsoby naplňování volného času se pro zkoumanou skupinu dívek neprokázala.

Výsledky pro chlapce a pro dívky jsou odlišné zřejmě právě v důsledku rozdílného pojmání přátelství u obou pohlaví. Zatímco pro dívky je blízké

přátelství v adolescenci důležitější a častější, pro chlapce je přátelství více kolektivní, založené především na společných aktivitách. Dívky častěji vyhledávají u svých vrstevníků sociální oporu a častěji mají potřebu komunikovat o problémech. Chlapci se častěji než dívky snaží zvládnout své problémy sami a příliš se jimi nezabývají. Problém také častěji popírají. Tyto závěry mohou vysvětlovat skutečnost, že pro dívky se prokázala souvislost vztahu s vrstevníky a způsoby naplňování volného času pouze u vztahové dimenze komunikace, zatímco u chlapců u dimenzí důvěra a odcizení.

Opět se také ukazuje, že u studentů v pozdní adolescenci nejde ani v souvislosti se vztahy k vrstevníkům především o preferenci aktivních způsobů trávení volného času, ale spíše o celkové množství činností, kterými tito studenti svůj volný čas naplňují, tedy i činnostmi receptivními či pasivními. To je naprosto ve shodě s výzkumnými zjištěními o preferenci receptivních a pasivních volnočasových činností dospívajícími (Gillernová, 2009, s. 346; Macek, 2003, s. 24–26; Sak, 2000, s. 142; Žumárová, 2005, s. 20–22).

Zcela v souladu se zjištěními de Bruyna a Cillessena (2008, s. 442) či Širůčka a Širůčkové (2006, s. 42, 45) o souvislostech snadného navazování vztahů a důvěrných kontaktů, oblíbenosti dospívajících mezi vrstevníky a preferenci sociálních aktivit jsou také má zjištění o souvislosti těchto preferencí s dimenzí komunikace s vrstevníky u dívek a s dimenzí důvěra k vrstevníkům u chlapců. Chlapci, kteří prožívají více důvěry ve vztahu k vrstevníkům, a dívky, které mají s vrstevníky kvalitnější komunikaci, tedy více preferují sociálně zaměřené aktivity.

2.3 *Souvislosti mezi způsoby naplňování volného času a projevy rizikového chování*

Hypotéza 3a se nepotvrdila. Aktivní způsoby naplňování volného času negativně souvisí pouze s vyhýbavým chováním ve vztahu k rodičům, a to pouze u chlapců. Nedá se tedy potvrdit, že aktivní způsoby naplňování volného času mají celkovou souvislost s nižším výskytem rizikového chování u jedinců v pozdní adolescenci. U chlapců však byly nalezeny slabé souvislosti mezi užíváním návykových látek a delikventním chováním s receptivními volnočasovými činnostmi a u dívek mezi užíváním návykových látek a receptivními i pasivními volnočasovými činnostmi. Nepotvrdila se ani *hypotéza 3b*. Souvislosti mezi rozsahem zájmových činností a projevy rizikového chování se potvrdily pouze pro vyhýbavé chování ve vztahu k rodičům u chlapců. *Hypotéza 3c* se potvrdila. Souvislost mezi preferencí sociálně zaměřených volnočasových aktivit a užíváním návykových látek byla nalezena u chlapců i u dívek.

V poslední části studie byla sledována souvislost mezi způsoby naplňování volného času a projevy rizikového chování u studentů v pozdní adolescenci. I v této výzkumné části byly posuzovány sledované souvislosti zvláště pro chlapce a zvláště pro dívky, a to především vzhledem k předpokládanému častějšímu výskytu agresivních a delikventních projevů chování u chlapců.

Výsledky ukázaly, že převaha aktivních volnočasových činností nad pasivními a receptivními nemá s četností projevů rizikového chování téměř žádnou souvislost. Slabé souvislosti byly prokázány pouze mezi užíváním návykových látek a receptivními volnočasovými činnostmi u chlapců a mezi užíváním návykových látek a receptivními i pasivními volnočasovými činnostmi u dívek. Neprokázaly se ani zásadní souvislosti mezi rozsahem zájmových činností a projevy rizikového chování. Ty se potvrdily pouze pro vyhybavé chování ve vztahu k rodičům u chlapců.

Výsledky nejsou v rozporu s výsledky jiných studií, které potvrdily, že volnočasové aktivity jsou důležitou součástí prevence rizikového chování během adolescence (Kraus, Poláčková et al., 2001, s. 130–131; Widmer, Ellis, Trunnell, 1996, s. 398). Pouze ve většině případů neprokazují konkrétní souvislosti mezi aktivními či pasivními způsoby naplňování volného času a projevy rizikového chování.

V čem se však získané výsledky zcela shodují s výsledky studií jiných (Zacharová, Lukšík, 2001, s. 75), je zjištění i některých negativních dopadů vyšší sociální opory vrstevníků a vlivu vrstevnické konformity na chování dospívajících, a to především v oblasti užívání návykových látek. Souvislosti mezi preferencí sociálně zaměřených volnočasových aktivit a užíváním návykových látek, které je zároveň nejčastějším typem rizikového chování dospívajících (Šafářová, 2002, s. 202–203), byly ve výzkumu nalezeny u chlapců i u dívek.

Závěr

Výsledky výzkumu prokázaly, že způsoby naplňování volného času v pozdní adolescenci se vztahy k rodičům i k vrstevníkům v mnoha ohledech skutečně souvisí. Pro aktivní způsoby trávení volného času se ukázala být důležitá především kvalitní komunikace s matkou i s otcem. Ve vztahu s vrstevníky je pro chlapce důležitá hlavně důvěra a pro dívky komunikace. Pro projevy rizikového chování se ve výzkumu neukázaly nijak podstatné souvislosti s aktivními ani pasivními způsoby naplňování volného času. Prokázaly se však souvislosti mezi upřednostňováním sociálně zaměřených volnočasových aktivit a užíváním návykových látek.

Posouzení souvislostí mezi citovými vztahy k rodičům a vrstevníkům, rizikovým chováním a způsoby naplňování volného času v pozdní adolescenci je zajímavým záměrem a jeho výsledky mohou být užitečné jak pro samotné rodiče dospívajících dětí, tak pro výchovné poradce, psychology nebo pedagogy a sociální pracovníky pracující s dětmi a dospívajícími. Mohou být přínosné i pro samotné dospívající, kteří se snaží porozumět svým prožitkům a svému chování.

K limitům výzkumu však může patřit omezení výzkumného vzorku na dva obdobné regiony a tím i socioekonomickou vrstvu pocházející ze stejné lokality. Studenti zařazení do vzorku studují pouze na gymnáziích nebo na středních školách s maturitou. Pravděpodobně tudíž pocházejí také z podobného rodinného prostředí. Většina z nich žije v úplných rodinách s oběma rodiči. Dá se předpokládat, že při zařazení studentů učilišť či dalších dospívajících ve věku pozdní adolescence, by nalezené souvislosti vypadaly ještě trochu jinak.

Příspěvek vznikl v rámci projektu EU CZ. 1. 07/2. 3. 00/20. 0209 „Rozvoj a podpora multidisciplinárního vědecko-výzkumného týmu pro studium současné rodiny na UHK“.

Literatura

- ALLEN, J. P., LAND, D. 1996. Attachment in Adolescence. In CASSIDY, J., SHAVER, P. R. (Eds.). *Handbook of Attachment: Theory, Research and Clinical Applications*. New York: Guilford Press, pp. 319–335. ISBN 1-5723-0087-6.
- ARMSDEN, G. C., GREENBERG, M. T. 1987. The Inventory of Parent and Peer Attachment: Individual Differences and Their Relationship to Psychological Well-Being in Adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, vol. 16, no. 5, pp. 427–454. ISSN 0047-2891.
- DE BRUYN, E. H., CILLESSEN, A. H. N. 2008. Leisure Activity Preference and Perceived Popularity in Early Adolescence. *Journal of Leisure Research*, vol. 40, no. 3, pp. 442–457. ISSN 0022-2216.
- DE VAUS, D. 2002. *Analyzing Social Science Data: 50 Kedy Problems in Data Analysis*. London: Sage. 401 p. ISBN 0-7619-5938-6.
- FELDMAN, A. F., MATJASKO, J. L. 2005. The Role of School-Based Extracurricular Activities in Adolescent Development: A Comprehensive Review and Future Directions. *Review of Educational Research*, vol. 75, no. 2, pp. 159–210. ISSN 0034-6543.
- GILLERNOVÁ, I. 2009. Společné činnosti rodičů a dětí a styly rodičovské výchovy. *Československá psychologie*, roč. 53, č. 4, s. 336–348. ISSN 0009-062X.
- HOFBAUER, B. 2004. *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál. 176 s. ISBN 80-7178-927-5.

- KENNY, M. E., GRIFFITHS, J., GROSSMAN, J. 2005. Self-Image and Parental Attachment among Late Adolescents in Belize. *Journal of Adolescence*, vol. 28, no. 5, pp. 649–664. ISSN 0140-1971.
- KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V., ET AL. 2001. *Člověk – prostředí – výchova: k otázkám sociální pedagogiky*. Brno: Paido. 199 s. ISBN 80-7315-004-2.
- LAIBLE, D. J., CARLO, G., ROESCH, S. C. 2004. Pathways to Self-Esteem in Late Adolescence: The Role of Parental and Peer Attachment Emphaty and Social Behaviours. *Journal of Adolescence*, vol. 27, no. 6, pp. 703–716. ISSN 0140-1971.
- MACEK, P. *Adolescence*. 2003. 2. vyd. Praha: Portál. 144 s. ISBN 80-7178-747-7.
- MARQUES, S. 2005. *The Relationship between Attachment Style and Coping Strategies in Late Adolescence*. A dissertation presented to the faculty of the Kalifornia School of Professional Psychology. San Diego: Alliant International University. 136 p.
- MCCORMICK, C. B., KENNEDY, J. H. 1994. Parent-Child Attachment Working Models and Self-Esteem in Adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, vol. 23, no. 1, pp. 1–18. ISSN 0047-2891.
- O'KOON, J. 1997. Attachment to Parents and Peers in Late Adolescence and their Relationship with Self-Image. *Adolescence*, vol. 32, no. 126, pp. 471–482. ISSN 0001-8449.
- PASSMORE, A., FRENCH, D. 2001. Development and Administration of a Measure to Assess Adolescents' Participations in Leisure Activities. *Adolescence*, vol. 36, no. 141, pp. 67–75. ISSN 0001-8449.
- PÁVKOVÁ, J., ET AL. 2002. *Pedagogika volného času*. 3. vyd. Praha: Portál. 231 s. ISBN 80-7178-711-6.
- ROTTEROVÁ, B., ČÁP, J. 1976. *Výchova aktivity mládeže ve volném čase*. Praha: Univerzita Karlova. 159 s.
- SAK, P. 2000. *Proměny české mládeže: česká mládež v pohledu sociologických výzkumů*. Praha: Petrklíč. 291 s. ISBN 80-7229-042-8.
- ŠAFÁŘOVÁ, M. 2002. Rizikové chování v adolescenci. In SMÉKAL, V., MACEK, P. (Eds.). *Utváření a vývoj osobnosti: psychologické, sociální a pedagogické aspekty*. Brno: Barrister & Principal, s. 191–208. ISBN 80-85947-83-8.
- ŠIRŮČEK, J., ŠIRŮČKOVÁ, M. 2006. Vývoj a zkoumání vrstevnických vztahů. In MACEK, P., LACINOVÁ, L. (Eds.). *Vztahy v dospívání*. Brno: Barrister & Principal, s. 41–54. ISBN 80-7364-034-1.
- ŠIRŮČEK, J., ŠIRŮČKOVÁ, M. 2008. Experienced Relationships with Peers. In JEZEK, S., LACINOVÁ, L. (Eds.). *Fifteen-Year-Olds in Brno: A Slice of Longitudinal Self-Reports*. Brno: Masaryk University, pp. 13–18. ISBN 978-80-210-4755-6.
- VÁGNEROVÁ, M. 2005. *Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání*. Praha: Karolinum. 467 s. ISBN 80-246-0956-8.
- WIDMER, M. A., ELLIS, G. D., TRUNNELL, E. P. 1996. Measurement of Ethical Behavior in Leisure among High- and Low-Risk Adolescents. *Adolescence*, vol. 31, no. 122, pp. 397–408. ISSN 0001-8449.

- ZACHAROVÁ, Z., LUKŠÍK, I. 2001. Deskripce vztahu identity a mikroklkultúry v adolescencii. In ŘEHULKA, E., ŘEHULKOVÁ, O. (Eds.). *Psychologické otázky adolescence: sborník příspěvků*. Boskovice: Albert, s. 66–79. ISBN 80-7326-001-8.
- ŽUMÁROVÁ, M. 2005. Odraz volnočasových aktivit v životním způsobu mládeže. In *Socialia 2004: sborník příspěvků z mezinárodní konference konané v Hradci Králové 14.–15. 10. 2004*. Hradec Králové: Gaudeamus, s. 19–23. ISBN 80-7041-247-X.
- ŽUMÁROVÁ, M. 2006. Prolínání školního a volného času. In *Výchova a volný čas: sborník příspěvků z první mezinárodní konference o výchově a volném čase*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, s. 21–23. ISBN 80-7040-849-9.

Autorka

PaedDr. Monika Žumárová, Ph.D., Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta, Katedra sociální pedagogiky, Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové, e-mail: monika.zumarova@uhk.cz